

7. Реформирование адвокатуры Украины: актуальные вопросы: Материалы круглого стола. — К.: Юрид. практика. — 2004. — С. 299.
8. Морозов А. Страхование профессиональной ответственности юристов // Рос. юстиция. — 1998. — № 11. — С. 47.

УДК [343.293+341.4].001.36

*А. А. Березовський,
асистент кафедри кримінології та
кримінально-виконавчого права ОНЮА*

АМНІСТІЯ В СИСТЕМІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТА ВІТЧИЗНЯНОГО ПРАВА: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Процеси інтеграції та демократизації, характерні для сучасної України, є детермінантами розвитку порівняльних правових досліджень. У новітній світовій історії Україна виступає як повноправний член європейської спільноти, а це, у свою чергу, зумовлює активізацію порівняльних досліджень правових інститутів України та країн Євросоюзу. Подібний підхід витриманий в межах концепції зближення правових систем, сприйняття передових правових та демократичних цінностей.

Право держав — членів Євросоюзу має досить багату (різноманітну) та давню історію, сильні традиції. Особливості державного та політичного розвитку окремих країн у повній мірі позначались і на традиції права цих країн. Зокрема, на традиції амністії. Так у Франції, Німеччині та Великобританії — країн, історія яких має дійсно важливе значення [1], — традиція амністії має свої особливості. При цьому слід зазначити, що сучасне законодавство цих країн, без сумніву, сформувалося під впливом власних традицій.

Дослідженню інституту амністії або його окремих аспектів присвячено чимало робіт. Над його проблемними питаннями свого часу працювали: В. Д. Бринцев, О. А. Губська, О. С. Зельдова, М. І. Карпушин, В. Є. Квашиє, С. І. Комарицький, В. В. Комарова, І. Л. Марогулова, К. Мірзажанов, А. С. Міхлін, П. С. Ромашкін, С. М. Школа та ін. Але порівняльному аналізу інституту амністії України та країн Євросоюзу в сучасній науковій літературі уваги приділено недостатньо [2].

Враховуючи, що по амністії в Україні майже щорічно звільняється від кримінального переслідування і відповідальності значна кількість осіб, які вчинили злочини, актуальність порівняльного аналізу вказаного інституту з аналогічними інститутами європейських країн не викликає сумніву.

Наведене зумовило мету роботи — порівняльний аналіз вітчизняної традиції амністії з амністією в Англії, Німеччині та Франції. Робота виконана в межах дисертаційного дослідження автора по темі «Кримінологічне дослідження амністії».

Безперечний інтерес у межах дослідження західної традиції права з питання, що нас хвилює, викликає правове регулювання інститутів звільнення

від кримінального переслідування та відповідальності, аналогічних амністії, в Англії. Історично склалося так, що в Англії амністія як окремий інститут кримінального права не склалась. І на це є свої причини, на яких ми зупинимося детальніше.

Відомо, що генезис держави і права в Англії має свої особливості. Традиційно до них відносять високе положення суду та верховенство влади парламенту. Вважається, що саме ці фактори виступили головними чинниками у виникненні та формуванні в Англії інституту зняття відповідальності [3]. Інститут цей знайшов відображення в так званих актах про зняття відповідальності.

Акт про зняття відповідальності — це статут з зворотною силою, що звільняють осіб, які порушили закон, від відповідальності за ці порушення і таким чином роблять законними вчинки, які при вчиненні були незаконними [4].

Застосовувались акти про зняття відповідальності, як правило, після призупинення Актів *habeas corpus*, покликаних забезпечувати право свободи особистості [5]. Право свободи особистості насамперед передбачає захист від свавільних арештів та від тюремного ув'язнення — найбільш суворого обмеження прав [6]. Механізм захисту приблизно такий: кожен заарештований за обвинуваченням у вчиненні злочину має право вимагати підтвердження суддею правомірності його арешту. Це так званий *habeas corpus* (дослівно — «право на розпорядження своїм тілом») [7]. Але під час політичних заворушень повноваження судів видавати *habeas corpus* значно обмежувало виконавчу владу в її компетенції. Тому, як зазначає А. В. Дайсі, склалась об'єктивна необхідність у так званих Актах призупинення *habeas corpus* [8]. У виконавчій владі таким чином були розв'язані руки для більш радикальних заходів із реалізації здійснюваної урядом політики. Але проблема цим не вичерпувалась. Акти призупинення *habeas corpus* діяли визначений парламентом час. Після того, як строк дії цих актів стікав, безпосередні виконавці рішень уряду залишались без захисту. Звідси, що логічно, необхідно було б на законодавчому рівні забезпечити їх подальший захист. Акти про зняття відповідальності (*An Act of Indemnity*) і були покликані реалізувати досягнення зазначеної мети — захисту представників виконавчої влади, які перед цим були під захистом Актів призупинення *habeas corpus*. Звісно, таке звільнення від відповідальності небезпечно для основ правосуддя і державного устрою. Але при цьому не слід забувати про те, що розглянутий нами правовий механізм містить істотні гарантії: завжди залишається ризик неприйняття парламентом у силу різних чинників акта про звільнення від відповідальності. Вважаємо, що такий підхід апелює до правосвідомості виконавців наказів уряду: страх перед можливою репресією змушує обмірковувати свої вчинки, погоджувати їх не тільки з точними приписами законодавства, а й із суспільною думкою.

Дещо в іншому руслі вирішується питання звільнення від кримінального переслідування та покарання в Німеччині. Так історично в Німеччині амністія не сформувалась в окремий правовий інститут. Німецьке право розрізняє аболіцію та право помилування у вузькому розумінні цього слова. Право помилу-

вання (*Gnadenrecht*) охоплює повноваження позбавляти, перекваліфіковувати, знижувати або відкладати покарання, які набули законної сили, та припиняти провадження у справах, що тривають (*Abolition*) [9]. Помилування може здійснюватися відносно окремих осіб або як генеральний захід — амністія [10]. Таким чином амністія (*Amnestia*) є загальним актом помилування для невизначеної кількості покарань, які набули законної сили, але ще не виконані. Вона обмежується у часі (шляхом визначення певного дня, до якого вчинено злочин) та відповідно з розміром покарання. Амністія приймається у формі окремого закону. Зазвичай вона об'єднується в законі про звільнення від покарання разом із припиненням відповідних кримінальних справ, в яких очікуване покарання знаходиться в межах, установлених законом про звільнення від покарання [11]. Крім того, під дію закону про звільнення від покарання підпадають і злочини, які ще не стали предметом провадження [12].

Крайфельдс виділяє наступні передумови амністії: політичні події (наприклад, зміна глави держави або уряду) або виходячи з політично-правових причин. У Федеративній Республіці Німеччина закони про звільнення від покарання (враховуючи і амністію) приймалися 31.12.1949 року (відповідно для Берліна 12.01.1950 року) та 17.07.1954 року, а також у зв'язку з декриміналізацією деяких положень «політичного» кримінального права, згідно із законом про внесення змін до кримінального кодексу ФРН від 09.07.1968 року та при внесенні змін до КК ФРН стосовно демонстрацій від 20.05.1970 року [13]. При цьому слід акцентувати увагу на тому факті, що після Другої світової війни німецький уряд амністував певні категорії воєнних злочинців. Ця обставина, на наш погляд, має двояке значення. З одного боку, звільнення від кримінальної відповідальності воєнних злочинців, а їх кількість на той час оцінювалась як значна, було позитивним фактором для суспільно-політичного життя ФРН, з іншого боку, це викликало негативну реакцію СРСР, тому що радянський народ — відомо — зазнав значних людських та матеріальних втрат у цій війні.

У науковій літературі ми зустрічаємо згадування про застосування амністії і на теренах колишньої Німецької Демократичної Республіки [14]. За думкою вчених, ця амністія справила дуже позитивний вплив на суспільство в цілому, зокрема, на зниження рівня злочинності в країні.

Взагалі ж, німецька правова думка історично визначає погляд на «амністію» як на «акт державного управління, зокрема управління юстицією» [15].

Правове регулювання амністії у Франції найбільше відповідає правому регулюванню амністії в Україні. Це, мабуть, зумовлено належністю Франції і України до однієї правової сім'ї та особливостями рецепції Францією римського права.

Так, на початку ХХІ століття акти амністії у Франції видаються доволі часто. Особливо щодо таких злочинів, як страйки, демонстрації, дезертирство тощо. Сучасні амністії у Франції мають політичний підтекст, часто розглядаються як вихід із різного роду критичних ситуацій [16] і оголошуються, як правило, у зв'язку з перемогою у президентських виборах парламентом держа-

ви за поданням Президента Республіки. Цю традицію — «президентську амністію» започаткував Ш. де Голль у 1959 році при вступі на пост Президента Франції [17]. Однак не тільки з цією обставиною слід пов'язувати застосування амністії у Франції. У теперішній час амністії у Франції, як пише В. І. Зубкова, проводяться майже щорічно, чим «коригується каральна політика і вирішуються інші завдання» [18].

Згідно з положеннями КК Франції 1992 року амністія тягне скасування судимості, усіх покарань без будь-якої можливості перегляду справи. Амністія відновлює право виконавця або співучасника злочинного діяння, котра могла бути надана при попередньому засудженні. Амністія не завдає шкоди третім особам (ст. ст. 133-9, 133-10) [19].

Вітчизняна традиція амністії своїм корінням сягає глибини віків і веде, так би мовити, свій родовід від Візантійської традиції. Згідно із цією традицією амністії носили династичний характер, хоча іноді мали й політичний підтекст, та присвячувались знаменним подіям у державному житті — народженню спадкоємця тощо [20].

Починаючи з ХХ століття застосування амністії зумовлюється політичними чинниками — революції в Росії 1905 та 1917 (лютнева) років. Надалі ж, за радянської доби (якщо не брати до уваги період громадянської війни), домінуючою детермінантою застосування амністії стає проблема подолання перенаселення закладів пенітенціарної системи та місць попереднього ув'язнення [21].

Сучасна законодавча дефініція амністії така: амністія є повне або часткове звільнення від кримінальної відповідальності і покарання певної категорії осіб, винних у вчиненні злочинів. Амністія оголошується законом про амністію, який приймається відповідно до положень Конституції України та Кримінального кодексу України тощо [22].

Оцінюючи передумови і правове регулювання амністії в країнах Євросоюзу та порівнюючи їх з передумовами і правовим регулюванням амністії в Україні, можна дійти таких висновків.

У Західній Європі амністії не знаходять широкого застосування (виняток — Франція). Несформованість амністії в окремий правовий інститут в Англії і ФРГ свідчить про послідовність кримінальної політики щодо покарання злочинців. Вважається, що з кримінального закону не повинно бути винятків, бо це підриває авторитет правосуддя. З іншого боку, в історії перелічених країн ми все ж таки знаходимо приклади застосування власне амністії — за змістом і формою. Застосування ж амністії у Франції свідчить про те, що така практика існує і вона доволі успішна.

Англійська «амністія» мала місце в епоху великих соціальних зрушень середини XVIII–XIX століть. У такі часи реалізація сталої кримінальної політики неможлива. Відсутність стабільності в суспільних відносинах, підвищення рівня злочинності, конфлікт між класами обумовлює застосування амністії з метою консолідації суспільства. Тут доцільна, частково, аналогія з Україною кінця ХХ століття. Англійська традиція більше нагадує умовну амністію, яка має місце в українському законодавстві. Вважаємо, що стабілізація в Україні

економічних та політичних процесів зумовить не таке часте застосування амністії, як це має місце.

Безумовно, кримінальна політика в державі має бути сталою. Але в сучасних умовах, коли права осіб, до яких застосовується запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, та осіб, засуджених до позбавлення волі, порушуються, застосування амністії є нагальним.

Подальші розробки з проблеми вбачаємо в здійсненні кримінологічного аналізу злочинності та застосуванні амністії держав — членів Євросоюзу з аналогічними показниками в Україні.

Примітки і література

1. Бермап Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования: Пер. с англ. — 2-е изд. — М.: ЮРМА, 1998. — С. 31.
2. Так ця проблема частково досліджувалась нами в наступних роботах: Березовський А. А. Амністія в Україні та ФРГ: порівняльний аналіз // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. — Одеса, 2003. — Вип. 18. — С. 824–827; Березовський А. А. Правоспез амністії у Франції // Наук. вісн. Чернівц. ун-ту: Зб. наук. праць. — Чернівці, 2003. — Вип. 187: Правознавство. — С. 114–116.
3. Дайси А. В. Основы государственного права Англии: Введение в изучение Английской Конституции / Пер. О. В. Полтарацкой; Под ред. П. Г. Виноградова. — 2-е изд. — М., 1907. — С. 45.
4. Там само. — С. 264.
5. Дремпа П. В. Институт Habeas corpus в европейской системе защиты прав человека // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. — Одеса, 2002. — Вип. 13–14. — С. 311.
6. Коркунов К. Сравнительный очерк государственного права иностранных государств. — С.Пб., 1906. — Ч. 1. — С. 99.
7. Ромапов А. К. Правовая система Англии: Учеб. пособие. — М.: Дело, 2000. — С. 326.
8. Дайси А. В. Вказ. праця. — С. 260.
9. Abolition — принцип кримінального провадження до його законного закінчення. Воца не с окремим заходом, а допускається тільки як генеральне помилування від покарання. Див.: Creifelds, Rechtswörterbuch, 16. Auflage, C.H.Beck. — München 2000. — S.10.
10. Creifelds, Rechtswörterbuch, 16. Auflage, C.H.Beck. — München 2000. — S. 592.
11. Там само. — S.49.
12. Там само. — S. 1258.
13. Там само. — S. 1258.
14. Кригер Г. Л., Магаревский Ф. И. О проведении амнистии в Германской Демократической Республике // Сов. государство и право. — 1998. — № 9. — С. 128–129.
15. Люблинский П. И. Право амнистии. — С.Пб., 1907 — С. 105.
16. Conan M. Amnistic presidentielle et tradition // Rev. du droit public et de la science politique en France et a «I» etranger. — P., 2001. — № 5. — P. 1309.
17. Там само. — P. 1334.
18. Зубкова В. И. Уголовное наказание и его социальная роль: теория и практика. — М.: НОРМА, 2002. — С. 166.
19. Уголовный кодекс Франции / Пер. с фр. П. Е. Крыловой. — С.Пб.: Юрид. центр Пресс, 2002. — С. 234.
20. Люблинский П. И. Акты Временного правительства об амнистии // Право. — 1917. — № 9. — С. 490.
21. Березовський А. А. Кримінологічний аналіз основ амністії // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. — Одеса, 2003. — Вип. 17. — С. 28–23.
22. Про застосування амністії в Україні: Закон України від 1 жовтня 1996 р. № 392/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 48. — Ст. 263.